

Georg Kühlewind Alapítvány

Nyolcvanhatodik hírlevél

86. hírlevelünkben Jacques Lusseyran (1924-1971) francia író, filozófus cikkét olvashatják, aki 7 és fél éves korában egy baleset következtében szeme világát veszítette. „Mindennap hálát adok az égnek, hogy gyerekkoromban, nem egészen nyolcévesen vakultam meg. Egy nyolcéves emberkének még nincsenek szokásai, sem szellemiek, sem testiek. Még korlátlanul hajlékony, kész arra, hogy véghez vigye azt a mozdulatot, amelyikre egy bizonyos helyzetben szüksége van; kész arra, hogy úgy fogadja el az életet, amilyen, és igent mondjon rá. Ebből az igenből egyszer csak csodák nőhetnek ki. A felnőttek gyakran elfelejtik azt, hogy a gyerekek sohasem láznak a körülmények ellen, hacsak a felnőttek nem követik el azt a hibát, hogy erre bíztassák őket. A gyerekek számára maguk az események Istentől származó jelek.”¹ Ebből a helyzetből kezdi újra az életét. Hogy hogyan és milyen eredménnyel, azt következő két hírlevelünkben olvashatják majd el.

Fenyő Ervin

*

Jacques Lusseyran Az Én elszennyeződése ellen²

Fordította
Krappai Györgyi és Barta Tamás

Minden reggel és este, ahogy illik, figyelem a háború híreit. Ahogy illik, mondom, mert nincs jogom hátat fordítani a jelenkornak. És mivel jelenleg Amerikában élek, rádióm hírei ezzel a szükségtelen, elvesztett háborúval foglalkoznak, melyet makacsul folytatnak Vietnámban.

De még gyakrabban, egyre gyakrabban hallom híreit egy másfajta háborúnak: hallgatom a környezetszennyezésről szóló híreket. Ebben a háborúban az ellenség nem a világ másik végén van, nem egy idegen, története és hitvallása nem különbözik az enyémtől. Ez az ellenség én magam vagyok és közülünk mindenki.

Környezetünk szennyezése: polgárháború. Az ellenség nem más, mint saját intellektusunk és annak terméke, az egyre gyarapodó újdonság, melyet saját gyakorlati intelligenciánk hoz létre. Ezek saját, kiöltött ábrándjaink, egyre újabb és újabb kombinációk, amiket technikai lehetőségeink összességéből állítgatunk össze, s amik aztán ránk hullva mélyen behatoló, tátongó sebeket vájnak mindennapi életünkbe és hatással vannak legintimebb részére is. Naponta hallgatom, amint legújabb vereségeinket jelentik.

Ahol egykor – pontosabban még tegnap is – a Colorado-fennsíkon a navahók békés törzsi területei nyúltak el, ma ott egy háromszáz mérföld átmérőjű terület minden irányban egy hatalmas hőerőmű sűrű füstjétől szennyezett, egy erőműtől, mely körös-körül falja a földből fölszakított szenet. Valamivel távolabb, a Dél-Kelet-Alaszkát borító hatalmas őserdők kizsákmányolása veszi kezdetét, a hírek szerint módszeresen

¹ Jacques Lusseyran: *És lőn újra világosság* (13. oldal; Hevesi Mihály fordítása; SzépNap [sic!] könyvek, Szeged, 2005)

² A mű eredeti címe: *Contre la pollution du moi* (1971 július)

vágják ki őket fűrészárúnak. Ez a tüdő, amely levegőt adott a teljes észak-nyugati földrésznek, hamarosan nem lesz képes erre a szolgálatra. Ez a két hír tegnap érkezett a frontról.

Természetesen jó, hogy ezeket a híreket közzéteszik. Még négy éve is csupán néhány bátor lélek, néhány úttörő merészelt ilyet tenni. Most ez az információ (bár mondhatnám, hogy tudatosság) köztulajdonná válik. Talán az emberek most térnek észhez. Talán aláírják végre a „Föld Megmentésére Szerveződő Szent Szövetség” okiratát. De ez a polgárháború nem korlátozódik a Földre, levegőre, vízre. Ez mibennünk tombol. És erről a harcról nem hallok egy szót sem. Részemről szeretném megtörni a csendet. Már túl régóta tart.

Hogy másképpen fejezzem ki magam: ma aggodalmaimat fogom megosztani Önökkel, legmélyebb aggodalmaimat. De legyenek nyugodtak, nem tartozom azok közé, akik örülnek, ha aggódhatnak, akik örömeiket lelik kétségbeesésükben és szenvedésükben. Ha Önökkel együtt aggódom, azt csakis abban a reményben teszem, hogy felfedhetjük közösen az igazságot, és megtalálhatjuk azokat az eszközöket, amik lehetővé teszik az aggodalom megszüntetését.

*

Biztos, hogy a Föld az egyetlen színtér, melyen a számunkra adott élet felvirágozhat. Tönkretettük. De ez a Föld létezésünknek csak kisebbik fele, tevékenységeink látható, külső tere. De van itt egy másik szféra, melyért felelősek vagyunk: a belső terünk, azaz: *Éniünk*. Erről soha, egyetlen említés sem esik a reggeli hírekben. És mégiscsak ez, *Éniünk* az, ami a leginkább fenyegetett manapság. Engedtesse meg nekem, hogy a segítségére legyek. Óvatosan kell harcolnom, mert az *Éni* mindannyiunk legsérülékenyebb tulajdona. De az alvás ideje elmúlt, sőt, elmúlt a türelem ideje is.

Éniünk. A szó olyan erőteljes, ugyanakkor olyan homályos is, hogy rögtön a kezdet kezdetén megköveteli a tisztázást.

Az *Éni*nek két szintje van, ahogy mindennek van külseje és belseje, vagy ha jobban tetszik: kétféleképpen mutatkozunk meg másoknak: egyrészt külső megjelenés, másrészt egyéniség szerint. Amennyire manapság van egyáltalán hajlandóság beszélni az *Éni*ről, szinte kizárólag a felszínéről esik szó, nevezetesen, ahol csak a felülete látszik. Erre nem *Éni*ként, „egó”-ként fogok utalni.

Egónk az, ami (senki sem kivétel) arra ösztönöz minket, hogy különbözzünk másoktól, valami révén kiemeljen minket bármilyen áron – őszintén szólva kicsit se számít, mi módon. Egónk vágyik rá, hogy magunknak gyűjtsük az élet zsákmányainak minél nagyobb hányadát, és hogy nekünk legyen igazunk mindig, akkor is, ha tévedünk. Egónk ösztönöz minket azokra a szörnyűségekre, amikről nem jutna eszébe senkinek akár egy rossz szót is mondani, ilyen a *becsvágy*, a *verseny*. Ő ösztönöz fanatizmusra is, tekintélyelvűsége, amit szeretünk összekeverni a valódi tekintéllyel. Az egó a székhelye annak a hatalomnak, mely arra törekszik, hogy elkülönítsen minket egymástól. Mindannyian ismerjük e század jellegzetes betegségét, mely oly szerencsétlenül váltotta fel a romantikusok melankóliáját: a *nem-beszélgetés* kórját. S ha már egyszer megfertőződöttünk, elkerülhetetlen a folyamatos hanyatlás. Minél inkább magunkban vagyunk, annál jobban elmagányosodunk. Így szól a verdikt, ez az egó mérge. Mind tudjuk, még írunk is róla. De teszünk-e valamit, hogy föl is vegyük vele a harcot? Az az igazság, hogy még kényeztetjük is.

Ez az egó, *Éniünk* eme megtévesztő része, mindannyian vele vagyunk elfoglalva – a pedagógusok különösképpen. A múltban a tanulókat – sőt az egyetemi hallgatókat is – egyszerűen a rosszak közé számították, ha nem csinálták meg a leckéjüket vagy nem értettek meg valamit. Érdemük az erőfeszítésben volt, még inkább a sikerben. Manapság nem győzik megvédeni a tanulókat az egójától: ments Isten, csak nehogy kár érje! Inkább általánosan érthető igazságokat találnak ki, közepes nehézséget, nehogy egyetlen egó is elnyomva érezze magát. És mivel minden munkatípusnak van egy pontja, amin a legtöbb Egó mintha nem volna képes túljutni, ezt a szintet a tanulás céljaként immár rendelet határozza meg.

De ez nem minden. Nem feltétlenül a pedagógusok a legvétkesebbek: az egó maga alá gyűrte a reklámügynököket. Teljes tevékenységük olyan egyéni hóbortokra irányul, amikben elegendően nagy számú vevő osztozik, és amiket morális igazságokká változtatnak, megengedett és tiszteletreméltó viselkedési szabályokká.

*

Amit mindannyian elfelejtenek: az egó nem az Én, csupán az Én átmeneti, ingatag, önkényes felülete. Szabad teret engedve az egónak, megöljük az Ént.

Azt mondtam Önöknek, hogy az Én sérülékeny. Még csak nem is valamilyen tulajdon, amit birtoklunk, nem képességek összessége, amire büszkén mutathatnánk. Egyfajta impulzus (lendület, elán) – igen, leginkább egyfajta impulzus. Olyan erő, mely nemrég született. Ígéret, ha úgy tetszik, amely az embernek adatott, hogy egy napon úgy létezhesen majd, mint a világegyetem, hogy egy nap szélesre nyílt tekintettel láthassa majd a világot és önmagát is, hogy képes legyen felismerni: létezik egy rend, egy szükségszerű kapcsolat közte és a világ között. Röviden: az Én még mindig olyan kicsi, hogy egy semmiség is elég, hogy elrabolja tőlünk. Ráadásul látom, hogy harc folyik ellene!

Beszéljünk hát az Énről, az igazi Énről. Legalább próbáljuk meg. Ahogyan én nevezem, az Én az a mozgás, az az impulzus, amely lehetővé teszi számomra, hogy használjam a négy elemet (vagyis a Földet, amelyen élek), továbbá az értelmemet is és az érzelmeimet, sőt még az álmaimat is. Összegezve: az Én az az erő, mely olyan hatalmat ad nekem, melyet semmi más nem nyújt a Földön: hatalmat, hogy éljek, anélkül, hogy várnám, hogy az élet „jöjjön el hozzám”. Az egónak dolgokra van szüksége, a lehető legnagyobb számú dologra – legyen az pénz, hírnév, elismerés, hatalom, jutalom. Az Én nem kér ezekből. Amikor jelen van, amikor aktív, saját világot épít, szemben a másikkal, a dolgok világával. Az Én: gazdagság a semmi közepén. Érdeklődés a körkörös unalom közepén. Remény, amikor a remény minden objektív esélye szertefoszlott. Az Én-ből pattan ki az ember minden felfedezése. És végül megmarad, amikor minden mást elvettek tőlünk, amikor kívülről semmi nem ér el hozzánk és erőink mégis elegendőek a hiány legyőzésére.

Az ember Én-je, igaz, sohasem volt túl erős, csupán néhány rendkívül elszigetelt individualitás őrizte – és kétségtelen, hogy korunk sincs tőle jobban megfosztva, mint az előző korszakok. De napjainkban egy új ténnyel kell számolnunk: meg akarják semmisíteni az Ént egyszer és mindenkorra, úgy, hogy végleg megszabaduljunk e különös szomszédától, ettől a bizarr lakótól. Háború folyik az Én ellen, minden háborúk legveszélyesebbike, mert senkiben nem merül föl, hogy hadat üzenjen ellene.

*

Hajlandók lennének kipróbálni velem egy gyakorlatot? Kérem, tegyék meg! Tényleg nagyon egyszerű. Egyezzünk meg abban, hogy még ma elkezdjük. Ma este, amikor ágyba készülünk, álljunk meg néhány percre. Két perc is megteszi. Két perc hosszú idő annak, aki megáll. Aztán kérdezzük meg magunkat: mi zajlik bennünk? Amit voltaképpen javaslok: tudatunk vizsgálata. Igen, csak hogy ez konkrét, fizikai vizsgálat, ha szabad így fogalmaznom. Mert mindegyikünknek van egy belső tere, és be kell járjuk, hogy számba vegyük a tartalmát, épp mintha egy szobán kéne keresztülsétálnunk a házban, hogy megvizsgáljuk milyenek a bútorok és hol találhatóak.

Amit találunk: képek és hangok zavaros elegye, hangoké, melyek keletkeznek és nem halnak el, képfoszlányoké, amik nem öltenek formát. De találunk még kevésbé körül határolható dolgokat is a készletek természetéből, amik kényszerítő erővel hatnak ránk. Mindez nem több, mint a közönséges tudat partra vetett hordaléka, és valóban nincs okunk megdöbbenni miatta. De egy másik kérdést fogunk feltenni: a képek és a hangok e törmelékei, e kívánság-töredékek valóban sajátjaink? Valóban enyémeink, vagy mások ültették el bennem? Az én hangom ez, amit most hallok, a hang, melyen épp az imént beszéltem valakihez? Vajon ez a hang a feleségemé, a gyerekeimé, a barátaimé, egy élőlényé-e? És ezek a képek azokra a dolgokra emlékeztetnek-e, amelyeket a kezemben tartottam, a helyekre, amelyeket meglátogattam, ahol dolgoztam?

Valójában ez nem túl valószínű. Inkább jelenetek lehetnek a tévéből (annak ellenére, hogy alig egy órán át néztem), képek mindenhol, poszterekről, táblákról, amiket orrom elé nyomtak kora reggel óta városom utcáin, a lapok címdalán vagy az áruházak kirakataiban, még azon a tisztítószeres dobozon is, amit hazafelé menet vásároltam. Ami a hangokat illeti, azok az enyémekek lesznek, ám sose önállóan, mindig más hangokkal keveredve, furcsán ismerős, mégis teljesen személytelen hangokkal – keveredve azoknak az asszonyoknak és uraknak a hangjaival, akikkel soha nem fogok találkozni, akiknek azonkívül nem volna semmi mondanivalóm, akik nem is beszélnek hozzám. Hogyan? Mégis beszélnek hozzám! Más se tesznek, mint hozzám beszélnek – rádióból, tévéből, moziban, telefonon, újságokból, magnószalagokról. Beszélnek, mégse történik semmi. Nem tudják, kihez intézik szavaikat. Beszélnek, egyszerűen csak mert tudják, hogy a szó manapság eladható árucikk.

Belső terem nem tartozik hozzám: ez kellemetlen felfedezés. Persze, rábukkanok néhány személyes holmira, de inkább csak úgy, mint gombostűre a szénakazalban. Belső terem nem tartozik a többiekhez sem: nem terveztem nekik adni. Senkihez se tartozik. Tele van szemetelve dolgokkal. Már vannak jármű-temető, panaszkodom is miattuk, mert tönkre teszik a tájat. És tessék, most én magam válok temetővé: szavak, kiáltások, zenék, gesztusok, amiket senki nem tesz egészen komolyan, információk, receptek, százszor ismételt szósorok, amikre senki nem kíváncsi.

Biztos egész este szórakozott voltam. Igazán nem néztem a tévét, és amíg a rádió szólt, oda se figyeltem. Vagy ami ebédidőben a bisztróban vagy a liftben a háttérzenét illeti, meg se tudnám mondani, hogy be volt-e kapcsolva. Hosszú ideje halvány fogalmam sincs, hogy a hirdetések miről szólnak. Hogy lehet, hogy mégis hatást tesznek rám? A csapdát fölállították, de meg nem fogott, legalábbis azt hiszem.

Semmi kétség, ezek a hangok, ezek a képek, amik keresztülvillannak a fejemen, nem a sajátjaim. Énem képes figyelmen kívül hagyni őket, meg is próbálhat nélkülük élni. De hol fog élni? Minden hely foglalt; belsők tele van a külvilág kacatjaival.

Ez bátorságért kiált, hogy kimondjuk, amit mindannyian szívből tudunk, de amiről nincs erőnk tanúskodni. Egy emberi lény, akinek jogot adtam, hogy beszéljen hozzám anélkül, hogy abban a helyzetben lennék, hogy válaszolni tudjak neki, egyáltalán nem emberi lény; mindazonáltal képes hatni rám. A zene, amit nem magam választottam figyelmem tárgyául formákat épít bennem akkor is, ha tudatosan nem is figyelek rá. Ezek a formák többé már nem zenék: rend nélkül vágtáznak, tudtom nélkül formálnak engem. És ami az összes fotel-utazásomat illeti – Harlemtől Pekingig, Szeztől Kubáig –, ahová ténylegesen el se mentem, nem is akartam elmenni. Egy tapodtat se léptem sehova, ezek az utazások teljesen haszontalanok.

Hamarosan egy hüvelyknyi se marad belső terünkéből, amely ne lenne minden nap teljesen széttiporva. A szerelem (ki gondolta volna, hogy egy napon még a szerelem is kimerészkedik legbensőségesebb tereinkéből), még a szerelem is látványra kezd válni: a szexuális aktust is kezdik közszemlére tenni.

Mindez nem volna különösebben súlyos, ha az ember nem lenne több, mint gép. De úgy áll a helyzet, hogy kicsit több annál, hiszen Ént birtokol! És ennek az Ének saját szabályai vannak. Vagy másképp kifejezve: az Ének feltételei vannak, hogy fejlődjék. Kizárólag a saját tevékenysége, ami által életben tudja tartani magát. Azok a tevékenységek, amiket mások végeznek helyette, távol vannak attól, hogy segítségére legyenek, gyengítik csak. Ha ő maga nem teszi meg az út felét a dolgokig, a dolgok eltaszítják, felülkerekednek, és addig nem nyugszanak, amíg az Én vagy teljesen vissza nem vonul vagy el nem hal. Mindez egészen elemi tudás, az objektív pszichológiának mégis nehezebbé esne bizonyítani. De mihez is kezdene a pszichológia mindezzel? Az Én halála közvetlen tapasztalás kérdése. És ha kortársaink többségének efelől már nincs tapasztalata, nem azért van-e, mert Énjük elhagyta őket már?

A növekedéshez szükséges feltételek szigorúak. Hiszen szigorúak minden élő számára: ezt a felfedezést megtettük már állatok és növények esetében, a levegővel és a vízzel kapcsolatban is. De az emberi Én minden birtokunk legingadozóbbja, leglabilisabbja, és a pusztítás, melyet a szennyezés rajta végez, oly rohamos, hogy már néven se tudjuk nevezni többé. Ami rosszabb: más neveken nevezük.

Manapság például mindenki tiszteli a közvéleményt, vagy legalábbis úgy tesz. Mindannyian tudjuk, hogy a közvéleménykutatások lassanként felváltják a beszélgetéseket. Az embereket minden témáról „közvélemény-kutatják” már, ám előbb szociális helyzetük, korosztályuk, foglalkozásuk, lakóhelyük szerint rendezik őket. És válaszaikat azután teszik közzé, százalék szerint kitáblázva. Biztosak lehetünk benne, hogy egy napon lesz közvéleménykutatás arról is, vajon az embereknek össze kell-e még házasodniuk vagy sem; és egy kissé távolibb napon (de talán hamarabb, mint hinnénk) arról is, hogy megállapítást nyerjen, érdemes-e még élni az életet. Mert az emberek hisznek a válaszokban, valóban hisznek. Akikkel találkozom, azok közül maroknyinak van csak itt-ott sejtése arról, hogy a statisztika nem válasz.

A többség, az átlag – egyáltalán nem valóságos valami! Csupán az absztrakt intelligencia számára az, a tömegek manipulálására, vagyis a tömegek tudatalattijának a manipulálására. Az Én számára mindez semmi, aligha számottevő. Hacsak nem alszik teljesen, az Én tudja, hogy az igazság nem abból áll, amit az emberek többsége tesz vagy mond. Tudja, hogy az igazság minden tapasztalat legvégső pontján jelenik meg, azokén a tapasztalatokén, amelyeket személyesen és a maguk teljességében éltünk meg. Tudja, hogy egy viselkedés hasznossága vagy jogosultsága semmilyen mértékben sem függ attól, hogy hányszor gyakorolták azt a viselkedést.

Úgy tűnik nekem, hogy semmi másban nem élünk, mint számokban, és hogy mindegyiket egy Isten kiváltságával ruházzuk fel. Milyen különös mitológia is a miénk! De ha legalább tudnánk, hogy mitológia, méghozzá milyen primitív!

Az átlagember nem létezik. Mindenki tudja, elsősorban és leginkább a statisztikusok. Mégis ennek a nem-létezőnek, ennek a nem-embernek szenteljük gondoskodásunk és figyelmünk nagy részét. A másik ember, aki képes a változásra, aki nem tudná elviselni, ha azon kapná magát, hogy ő az átlag, aki kizárólag akkor mondaná, hogy „tudom”, ha igazán ő lenne az, aki „tudja” – ez az ember fuldoklik. Minden egyes nappal mélyebbre temetődik a kollektív tények lavínája alá. És hamarosan, hacsak nem dolgozunk rajta egy életmentő elszántságával, az *igazság* tényleg nem lesz több, mint amit a legtöbben gondolnak, és *jó*, amit a legtöbben csinálnak. Hát most az egyszer én, aki sohasem ajánlom a félelmet, azt mondom: ettől valóban félhetünk!

*

Ne ámítsuk magunkat: háború folyik az Én ellen. És éppen azok, akik hagyományosan a legközelebb álltak az Énhez, akik őrzői és prófétái voltak, vagyis az értelmiség és a művészek, manapság egész csapatokban csatlakoznak az agresszorok seregéhez.

Századokon keresztül az író, a zenész, a festő volt az, aki véleményt nyilvánított a világról. Nézőpontja az övé volt és nem a többieké. Olyan erővel volt az övé, hogy végül megtalálta vele az utat az egyetemeshez. Még a realisták is, bár a tényekkel szemben kicsinek akartak látszani, amennyire csak lehet, nem vonták ki magukat teljesen műveikből. Az elmúlt tizenöt évben azonban olyan alkotók jelentek meg, akiknek nyilvánvaló vágya nemcsak az, hogy a lehető legláthatatlanabbá tegyék magukat, hanem hogy egyáltalán ne is legyenek benne műveikben. Az Én helyén csak a látás aktusa marad, egy tudat, amely a benyomásokat jegyzi. Az események és maguk a szereplők sincsenek már kapcsolatban azzal, aki lát és elképzelem őket. Becsületes vállalkozás ez? Igen, hiszem, hogy az. De vajon lehet-e komolyan venni? Elképzelhető-e, hogy egy ilyen személytelen tekintet lehet más, mint koncepció, elvonatkoztatás? Amikor Alain Robbe-Grillet³, hogy szülőföldről vegyek egy szerzőt, regényt ír *La Jalousie* címmel⁴, vajon tényleg távol marad a történetéből, vagy csak úgy tesz, mintha távol maradna? Nem választás és az alany jelenlétének megerősítése-e ez, méghozzá szükségszerűen: válogatni a szavak között, elvetni bizonyos tárgyakat, bizonyos megvilágításokat, és megtartani másokat?

³ Alain Robbe-Grillet (1922-2008) francia író és filmrendező. Az 1960-as években a francia „új regény” egyik meghatározó alakja.

⁴ Magyarul *Rések* címmel jelent meg, bár a francia cím jelentése: *A féltékenység*.

De hagyjuk is. Nincs szándékomban pálcát törni a „Nouveau Roman” [új regény] felett, ráadásul a szellem minden kreatív vállalkozása tulajdonképpen lenyűgöző. Ami sokkal jobban érdekel e vállalkozások sikerénél vagy kudarcánál, az a szándékuk. A művészek manapság félnek az Éntől. Minden tőlük telhető megtesznek, hogy többé ne vegyen részt a megismerés aktusában. Szélesre tárják az ajtót minden előtt, ami nem az övék, amiről úgy gondolják, hogy senkihez sem tartozik. Említettem Alain Robbe-Grillet-t. De gondolhatnánk ugyanígy az amerikai John Cage⁵-re is. Cage viszont struktúrákat épít föl olyan hangokból, amelyekből egyik sem kitalált, hanem amik közül az összeset a külső zajok tartományából kölcsönözte. És ma Cage, ugyanúgy, mint Robbe-Grillet, figyelmet parancsolóak. A közvélemény gyakran nem szereti, amit csinálnak, de úgy gondolja, hogy erőfeszítéseik korunk szükségéssé irányvonalát tükrözik.

Eugène Ionesco⁶ és Samuel Beckett⁷ még tovább mennek: színpadra állítják az Én eltűnését. Ionesco minden további magyarázat nélkül teszi ezt, és ha szabad így kifejeznem, elég kegyetlenül. Beckett-nél az Ént nem kevésbé erőszakosan utasítják el, de hiánya a nosztalgia hevesességét ölti magára, a fizikai fájdalom elviselhetetlen intenzitását. Beckett-nél formát ölt az Én-nélküliség metafizikája, mely egyesek számára az Én visszatérésének ígéretével kecsegtet. Mindazonáltal ez a hiány metafizikája és nem a jelenléte.

Értelmiségek tucatjai már nem törődnek a gondolatok tartalmával, csakis azok pusztja formájával. Nem törődnek többé a gondolkodó és az elgondolt közötti kapcsolattal, csupán azzal, ami szerintük tőlünk függetlenül létezik – módszerekkel és struktúrákkal. És ennek a választásnak konkrét részletekig menő következményei vannak: egyre több olyan pedagógiai tanulmánnyal találkozom, amelyekben tanárok és diákok már nem is léteznek, csupán egy harmadik valóság, mely mentes az Éntől: jelenségek elrendezése, rendszere.

Röviden: egyre közelebb kerülünk a tárgy, a gép szintjéhez. Szeretnénk elfelejteni, hogy kinek is készült a gép, még ha az univerzum mechanizmusáról van is szó. Sokat adnánk azért, hogy végre megszabaduljunk attól a nehézkes véletlentől, attól a makacs kiszámíthatatlanságtól, ami az *ember*, és különösen attól a programozhatatlan kockázattól, ami az *Én* az emberben.

*

Igaz, a fiatalok tiltakoznak. Csak alig néhány éve⁸, hogy utcára vitték a tiltakozásukat. Úgy tűnik, nem tudják szeretni ezt a szeszélyek, álmok, árnyékok, pihenés, haszontalan dolgok nélküli világot. Manapság, különösen Amerikában úgy hivatkoznak rájuk, mint valami „ellen-kultúrára”. Nem tudom megállni, hogy ne érezzem elutasításukban a megváltás elemét, még akkor is, ha alkalmanként olyan megvetendő formát ölt is, mint a verekedés vagy a zavaros gondolatok. Van Énjük, és ezt sejtik is. Még nem győzték meg őket az ellenkezőjéről. Talán szeretnék megőrizni. Talán inkább képesek rá, mint mi.

Barikádok állnak Európa minden nagyobb városában és Amerika minden nagyobb egyetemének kampuszán. És ugyanebben a szellemben – miért is ne? – ott van Woodstock⁹, és minden rockfesztivál az Atlanti-óceántól a Csendes-óceánig és Provence-ig. De mindazonáltal nem tudom nem feltenni magamnak a kérdést: mindez valóban az Én megnyilvánulása?

Mert ez a több tízezer fiatal valóban arra sóvárog, hogy megismerje saját belső szükségleteit – az igazságot –, ami nem eladható és amit megvásárolni sem tud –, de egyúttal, és szinte mindig ezzel egyidőben

⁵ John Cage (1912-1992) amerikai zeneszerző

⁶ Eugène Ionesco (1909-1994) román származású francia drámaíró

⁷ Samuel Beckett (1906-1989) ír novellista és drámaíró. 1969-ben irodalmi Nobel-díjat kapott.

⁸ A szerző 1968-ra, a nemzetközi diáklázadások idejére gondol.

⁹ Woodstocki Fesztivál – Ingyenes rockfesztivál Amerikában. Lusseyran az elsöre utal, melyet 1969. augusztus 15 és 18 között rendeztek Bethel-ben (Sullivan megye, New York állam, USA). Négy napon át 500 ezer ember előtt 32 előadó és zenekar játszott egy 600 holdas farmon. Az eseményt 800 rendőr felügyelte. Rendzavarás nem volt. A hatóságok engedélyezték a kábítószer árusítást. Déry Tibor *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* című kisregénye (1971) és a belőle készült nagyszerű musical (1973) erre az eseményre reflektált.

spontán és teljes mértékben átadják magukat valaminek, ami idegen Énjüktől. S tudjuk, miről van szó: alig hagyják el az utcát, máris ott a drog a kezükben.

A legközségesebb drog pedig elsősorban az, amire méregeként nem is gondolunk: az érzelmek kollektív kiáradása. A rockfesztivál gyökere a személyes feledés. A pillanat tudatosságának a fokozását állítja színre, hogy ledöntsön minden korlátot és szabad gyeplőt adjon a személyes lendületnek, a mindenki iránti szerelemhez és az életben lét öröméhez. E célok eléréséhez azonban a rockfesztivál speciális varázsigéket használ, dicsőíti a ritmust, kinyilvánítja a test anonimitását, és egyfajta ördögűzéssel füstöl ki minden egyéni különbséget: emiatt támad bennem félelem attól, hogy ezek a fesztiválok kikövezik az utat a „nem-Én”, az „Én-telenség” királyságához. Láttam örömittas hippiket Los Angeles utcáin, akik saját boldogságukban elmerülve teljesen figyelmen kívül hagyták a járókelőket. De pillantásuk nem fordult saját valójuk felé, zenéjük könyörtelen egyhangúságával menekülés.

Birtokolni egy Ént nem könnyű, megtartani még nehezebb. Talán a boldogság keresése ehhez nem a helyes megközelítés. És ez vezet engem a legkínosabb és legsürgetőbb problémához, amit bár elkerülhetnék, de amiről a tények megtiltják, hogy hallgassak, az oly találón „utazásnak” nevezett problémáról, a drog okozta „utazásról”. Milyen tájakra vezetnek ezek az utazások?

Feltételezem, hogy a különböző drogok veszélyességi fokáról még sokáig viták folynak majd. Ha a heroinnak esélye sincs az átjutásra, ami a marihuánát illeti, gyakorlatilag már át is jutott. Csak arra van szükség, mondják, hogy közönséges dohányként kezeljük, kereskedelmi forgalomba hozzuk, és legalissá tegyük. Az ember hallja már, hogy a reggeli hírekben beszélnek róla, nem feltétlenül minden nap, de mondjuk egy héten egyszer legalább. Nem kísérel meg feloldani ezt a dilemmát. Nem különösebben érdekel, hogy megtudjam, vajon a meszkalin-használat visszafordíthatatlan függőséget okoz-e. Az én szememben minden drog, kemény vagy könnyű, mindegy, ugyanazt az egyáltalán nem orvosi kérdést feszegeti: rendben van-e, hogy lelkünk sorsát vegyi anyagokra bizzuk? Hogy altató tablettákra támaszkodjunk, ha aludni szeretnénk, gyógynövényekre az elménk békéjéért, a boldogságunkért meg hallucinogénekre? Van ennek értelme? Megengedhető ez? És ezen nem azt értem, hogy morálisan megengedhető-e (a moralitás naponta folyamatosan változik és legtöbbször becsapja magát), de megengedhető-e a természet rendje szerint? És ez a kérdés az, amiről sohase hallok beszélni, legalábbis hivatalos körökben nem.

Nagyon is jól értem, miért fordul ma oly sok fiatal a drogok felé. Értem én, jól értem, hogy egyfajta függőnyt akarnak húzni maguk és a közé a világ közé, ahol minden egyes napon emberek sokaságát és teljes erdőségeket irtanak ki a Föld színéről, s ahol az üldözés már nem szenvedély kérdése, hanem jól kiszámított tudományé. És tényleg, ebben a nagy rohanásban meddig tudjuk még elviselni ezt a civilizációt, ahol a lélek olyan valami, amit folyton kisebbitenek, becsatornáznak, osztályoznak, megsértenek? Hogy tudjuk megtalálni az elégedettséget egy olyan társadalomban, amelyben a képzelőerő hamarosan nem lesz több, mint valami, amivel a szabadidő óráit kell kitölteni, és ahol mindent lemérnek egészen a boldogságig, mint ahogy a cementet mérik le vagy a trágyát? Nagyon is megértem, hogy egyetlen vágyuk marad: el innen. De ha elmennek, megérkeznek majd valaha? Meg kéne nekik mondani, de tényleg, hogy soha nem fognak megérkezni!

Volt nekem egy nagyon jó barátom – úgy tizenöt éve lehetett. Mélységesen művelt valaki volt, de azt állította, hogy nincs zenei érzéke. Ez a hiányossága zavarta őt. A zene kellemes, de homályos valami volt számára. Úgy érezte, mint egy megkülönböztethetetlen masszát, amelynek alkotórészei között nem tudott különbséget tenni. Egy napon ez a jóember kipróbálta a meszkalint, és a drog hatása alatt meghallgatta lemezen Bach: *H-moll miséjét*. És csodák csodája! A legelső pillanattól a *Kyrie* kórus hangjai zeneileg foghatóak voltak számára, minden hang különállóan és elhatárolhatóan. Néhány nappal később beszámolt nekem felfedezéséről. Azt tanácsoltam neki, hogy próbálja meg újra, de meszkalin nélkül. Többé nem hallotta a kórus egyéni hangjait, többé nem tudta követni zenei irányvonalát.

Ez tipikus esete annak, ahogy a drogok dolgoznak. Feltöltenek bennünket boldogsággal, csak hogy utána még aszottabbá szárítsanak. Segítségükkel távoli, egzotikus tájakra látogathatunk, de amikor az

utazásnak vége, nem tudunk leírást adni róluk, és soha senkit nem tudunk többé oda vinni magunkkal. Ennek egyszerű az oka: valójában mi magunk sem voltunk ott, Énünket hátunk mögött hagytuk.

Minden drog, kivétel nélkül, az Én ellen dolgozik. Arra állt rá, hogy kifossa. Az Én hiányából él. És ez az, amiért az én szememben a drogok világa sohasem lesz az emberé.

*

De akkor hát tényleg meg kell elégednünk azzal a kevéssel, amink van? Ami azt illeti, ezért nem haboztam beismerni: az Én nem erős bennünk. Egyfajta állandó éhség állapotában hagy minket. És nem nyújt nekünk mást, csak nagyon gyenge fegyvereket azzal szemben, ami nem ő. Valójában rosszul vagyunk felfegyverkezve a számítások, az anyag, az absztrakciók inváziójával szemben. Egy okkal több, hogy ne adjuk fel, amíg akár csak jottányink is van abból, ami miénk – Én-ünkéből.

Azonfelül nem tűnik-e úgy, hogy a dolgok és absztrakciók világa a drogokat szinte fegyverként használja ellenünk? Milyen aranyos lehetőséget adnánk kezébe, ha egyszerűen elaludnánk! Képzeljük csak el (már, ha a gondolat nem túl fájdalmas), hogy az emberi élet két egyenlő részre lenne osztva: az egyik esne a számok, gyorsaság, anyagi hatékonyság, engedelmisség tartományába alá, és a másik, amelyben mindenki kedvére összegömbölyödhetne és elbújhatna, hogy aztán rendben feloldódjék a drogok mesterséges univerzumában. Így aztán a megoldhatatlan probléma, hogy hogyan is irányítsuk az emberiséget, hogyan is hajtsuk rabszolgaságba, melyre évezredek alatt sem találtak megoldást, végre nem létezne többé. Csupán a megfelelő készleteket kellene bevetni. Kérem, bocsássák meg a feltételezést, de szinte magától adódik számomra: a mai napig nehezen értem a nagyhatalmak fegyverkezési versenyét, hiszen egy kémhálózat, a közvetett meggyőzés, a kábítószer terjesztésének lassú, titkos hadjárata előbb vagy utóbb kétségtelenül elaltatná az ellenséget, elérve ezzel minden háborúk végső célját.

Szeretném hinni, hogy anélkül, hogy tudnám, túlságosan drámai vagyok. De nem gondolom, hogy én dramatiszálom a helyzetet. Az emberiség e mindannyiunkban meglévő csírájának, Énünknek szüksége van ránk. Annyira elhessegettük már a fejünkéből, hogy szellemünk akadálytalanul hagy el minket az absztrakt, technológiai világ építése során. És most a kábítószeres kivezetik másik menedékéből, érzelmeinkből is az Ént – nem, ez nem elég erős –, lelünk magvából vezetik ki. A fájdalom és az öröm mindig is az ember tulajdona volt, kizárólagos sajátja, büszkesége vagy szégyene. S most élünk az egyik és a másik nélkül is? Fordulhatunk-e másfelé, mint a magunk ereje felé, hogy gyógyítsuk a szomorúságot vagy fokozzuk az örömet? Mindannyian olyan sérülékenyek vagyunk már, hogy ha ez tényleg megtörténne, úgy törnénk össze, mint az üveg! Jól emlékszem az amerikai hadsereg egyik pszichológusának a jelentésére, ami amerikai katonákról szólt, akik a koreai háborúban kínai fogságba estek – és hadd jegyezzük meg, hogy ez jóval azelőtt történt, hogy a drogok elérték volna jelenlegi özönvízszerű áradásukat. Ezeket az embereket szigorú agymosásnak vetették alá. Egy ilyen pokoli terápia vitán felül tartalmazza mindazt, amivel még a leghűségesebbeket is megfoszthatják Énjüktől. De ami a hadseregpszichológust megdöbbenettette, az a gyorsaság volt, amellyel a rabtartók képesek voltak kiűzni ezeket a fiatal amerikaiaknak a fejéből és szívéből mindazt, ami amerikaiakká tette őket – hitüket jogaikban, egyenlőségükben, boldogságukban. Én nem találtam mindezt ilyen megdöbbenőnek. Minden ember rendelkezik az Én erejével, de ez az Én nincs testünkhöz szegecselve. Mást se kér, mint hogy átadja helyét. Szinte kéri, hogy elárasszák a dolgok, számok, rendszerek, véget nem érő élvezetek, kábítószeres. És ezért mondom, hogy veszély van, a legnyomasztóbb vészhelyzet. Énünk sokkal rohamosabban szennyeződik, mint Földünk.

*

Lehetséges, hogy néhányan Önök közül már egy ideje azon tűnődnek, milyen komor filozófia nevében táplállok ilyen súlyos félelmeket az emberi Én jövőjével kapcsolatban. Biztosak lehetnek benne, hogy a filozófiának ehhez semmi köze – tapasztalatból beszélek. És mielőtt befejezném, ha lehetséges, szemléltetésképpen szeretnék egy epizódot ide idézni saját életemből.

1944 januárjában kétezer francia társammal együtt a buchenwaldi koncentrációs táborba deportáltak. A szabályok előírták, hogy táborba érkezésünk után minden személyes tárgyunkat azonnal el kellett venni tőlünk, ruháinkat, jegygyűrűinket, még ortopédiai eszközeinket is. Közvetlenül ezután egy terembe tereltek minket, ahol arra kényszerítettek, hogy egész testünket a fejünk búbjáig Xylol-fürdőbe merítsük, ami egy extrém erős fertőtlenítőszer. Aztán áthajtottak minket egy harmadik terembe, ahol elektromos nyírógépek lógtak zsinórokon a mennyezetről. Itt az örök minden egyes haj- és szőrszálat lenyírtak testünkről. Mint oly sok intézkedésnek, amit a koncentrációs táborokban alkalmaztak, egyértelműen két, egymással összefüggő célja volt: biztosítani a higiénéért és megalázni minket.

Aztán a nyírógépek alól kb. harmincasával tovább haladtunk. A társaimat jól ismertem, mivel három napot és három éjszakát éltünk át együtt marhavagonokban utazva. Olyan emberek voltak, akiket ebben az időben „politikai foglyok”-nak hívtak, más szavakkal: emberek, akik önkéntesen vettek részt a nácizmus elleni ellenállásban. Egy se volt gyáva, egynek se volt büntudata. Bízhattam mindegyikük erejében. És mégis, ennek a nevetséges nyírási műveletnek a közepén, megkövülten, síró hangokra figyeltem fel. Igen, néhányan közülük zokogtak. Egyik jólismert orvos volt, a másik pék, a harmadik a szociológia professzora – mind igen különböztek egymástól. Különböztek, és mégis, együtt sírtak, és könnyeikkel azt zokogták: „bárcsak megtarthatnám, amim van!”

A következő néhány napon kerestem az alkalmat, hogy beszélhessek ezekkel az emberekkel. Kérem, hogy egy percig se gondolják, hogy megvettem őket! Ha valaki egyszer keresztülesett az életben bizonyos megpróbáltatásokon, nem is érezhet mást, mint szerető együttérzést az emberi gyengeségek iránt. Mi mehetett végbe bennük? Ezt akartam megfejteni. Vonakodva, meg-megtorpanva, de a pék is, a szociológus is ugyanazt a magyarázatot adta. Ruhájuk, hajuk nélkül ezek az emberek nem érezték magukat többé élőnek. Lecsupaszítva és minden jellegzetességüktől megfosztva senki sem tudta volna őket felismerni többé. És ez a gondolat olyan szegénységbe taszította őket, amit nem tudtak elviselni.

De ez még nem a történetem vége. Ez az eset, mely ezeket az embereket könnyekre fakasztotta, január 24-én történt. Március elején mind halottak voltak. Ki kell jelentenem, hogy a körülmények nagyon kemények voltak Buchenwaldban. De nem voltak keményebbek számukra sem, mint a többiek számára. Ők meghaltak (hogy is ne érthettem volna, miért) – az Én hiányától, az Én benuháztól.

*

Két-három évszázad óta a gondolkodók feljogosítva érzik magukat, hogy Isten haláláról beszéljenek. Néhányan ezt tényként jelentették ki. Kinyilatkoztatásukat mindig nyilvánvaló és szárnalmas absztrakciónak láttam. Isten nem tud jobban meghalni, mint az ember Énje. Így amikor azt mondom: az Én sérülékeny, egészen konkrét értelemben gondolom.

Énünk sérülékeny, mert minden alkalommal csökken, amikor nem tevékeny. Ez nem az intellektus puszta állítása, ez törvény, és kényszerítő erejét manapság sokkal erősebben érezzük, mint valaha. Ha Énünk magán kívül bármi másnak megadja magát, magunk leszünk a közvetlen áldozat. Lehet ugyan néhány pillanatunk felfokozott élvezettől – ami azt illeti, az alvás is élvezet –, de sosem fogjuk ismerni többé az örömet.

És végül is nem ez az igazi jelentősége azoknak a szavaknak, amiket annyian használunk minden nap, mint „vallás”? – vagy egy másféle szókinccsel: „jóga”? Egyik éppúgy, mint a másik, „újra egyesülést” jelent, egy kötelék létrejöttét. Egészen biztos, hogy nem elég megnevezni e köteléket az egyén és az egyetemes elv között, hanem tudatosan vágni kell rá. És ha engem a mai napig gyötör a félelem, ez azért van, mert azt látom, hogy fokozatosan növekszik azoknak az embereknek a száma, akiknek már nincsen vágya erre a kapcsolatra. Másrészt viszont eszembe jut azt is, hogy az Én munkája, bármilyen lassú és fáradságos legyen is, és ki is van téve az eszme és a látszatok valamennyi buktatójának, mégis ez az, ami leginkább reményteli a cselekvés összes lehetősége közül. És tudom, hogy nem vagyok egyedül ez iránti szeretetemben, és ez iránti elhatározásomban sem.